

Stanisław Niewiński

Myśl polityczna legistów. Źródło chińskiego despotyzmu?

Abstrakt

Niniejszy artykuł jest poświęcony doktrynie legistycznej (*Fa Jia*), czyli jednej z najważniejszych doktryn klasycznej chińskiej myśli politycznej. Myśliciele wiązani ze szkołą legistyczną kładli szczególny nacisk na kwestię silnej władzy monarszej, centralizacji państwa oraz zaimplementowania spisanego prawa. Myśl legistyczna odegrała kluczową rolę w powstaniu cesarstwa. Legizm uchodzi dziś za fundament despotycznych tendencji w chińskim życiu politycznym. W niniejszym artykule autor usiłuje udowodnić, iż dziedzictwo legizmu w Chinach jest znacznie bardziej złożone.

Słowa kluczowe: Chiny, myśl polityczna, autorytaryzm, legizm, cesarstwo

Wstęp

Chiny od wieków budzą głębokie zainteresowanie mieszkańców Europy. Europejczycy od czasów wypraw Marco Polo interesowali się chińską kulturą, sztuką, nauką, czy kuchnią. W epoce nowożytnej przedstawiciele europejskiej arystokracji sprowadzali z Państwa Środka dzieła sztuki, czy zakładali ogrody wzorowane na chińskich odpowiednikach. Skutki tego zainteresowania można zaobserwować również w naszym kraju. Gabinet w stylu chińskim znajdował się chociażby w pałacu króla Jana III Sobieskiego w Wilanowie, gdzie monarcha zgromadził kolekcję przedmiotów z Dalekiego Wschodu¹.

Europejczyków interesowały również chińskie rozwiązania ustrojowe. System polityczny dawnych Chin był postrzegany przez mieszkańców Europy w sposób różnorodny. Część europejskich myślicieli widziała wręcz w chińskich rozwiązaniach

---

¹ *Moda na chińszczyznę w Polsce w XVIII wieku*, <http://www.wilanow-palac.pl> (19 XI 2023).

wzór do naśladowania. Francois Marie Arouet (znany bardziej jako Wolter) widział w Cesarstwie Chińskim wolną od niedomagań i absurdów *ancien regime* oświeconą monarchię absolutną, czyli ustrój wedle filozofa idealny. Odmienną optykę w tej kwestii prezentował Charles Louis de Secondat (znany bardziej jako Monteskiusz). Myśliciel dostrzegł w Chinach modelowy przykład orientalnej despotii, czyli systemu, którego istotnym składnikiem są rządy terroru i strach przed władcą². W równie krytyczny sposób o tradycjach ustrojowych Chin sprzed rewolucji lat 1911-1912 wypowiadał się Karl Wittfogel. Badacz postrzegał system polityczny dawnego cesarstwa jako właśnie wzorcowy przykład orientalnego państwa despotycznego³.

Które z powyższych stanowisk były bliższe prawdy? Przychylenie się do postawy pozytywnej pozwala wierzyć, iż Chiny mogą zaoferować pozostałym ludom interesujące oraz wartościowe rozwiązania w kwestii systemu politycznego. Opinia alternatywna widzi w chińskich tradycjach ustrojowych przede wszystkim jego negatywne elementy: tradycje, których logiczną konsekwencją jest budowa autokratycznego, czy wręcz despotycznego państwa. Chcąc odpowiedzieć na to pytanie, warto przyrzeć się chińskiej myśli politycznej. Należy poddać analizie te szkoły filozoficzne, które odegrały najważniejszą rolę przy powstaniu cesarstwa. W tym kontekście szczególnie jedna z nich jest bardzo ciekawa – *Fa Jia*, czyli Szkoła Praw, bądź (jak często nazywa się ją w Polsce) szkoła legistów. Jej kluczowi przedstawiciele m.in. Shen Buhai, Shang Yang, Han Fei, czy Li Si w walny sposób wpłynęli na chińską refleksję nad polityką i stworzyli aksjologiczne fundamenty, z których korzystano w epoce cesarstwa. Wedle dość powszechnej opinii to właśnie myśl legistyczna jest odpowiedzialna za despotyczny charakter chińskiego życia politycznego. Bliższa analiza rozważań przedstawicieli szkoły legistów pozwala nam lepiej poznać jej rzeczywisty obraz.

Życie polityczne i intelektualne Chin w wiekach poprzedzających powstanie cesarstwa

Pragnąc lepiej zrozumieć genezę powstania szkoły legistów oraz przyczyny dociekań jej współtwórców, należy przyrzeć się realiom społeczno-politycznym w jakich przyszło żyć oraz tworzyć jej przedstawicielom. Ówczesna skomplikowana sytuacja na tej płaszczyźnie istotnie wpływała na kształt ich rozważań.

Okres pomiędzy VIII a III w. p.n.e. należał do jednego z najbardziej brzemiennych w konsekwencjach w dziejach Państwa Środka. Zgodnie z tradycją

² Patrz szerzej: K. Seitz, *Chiny. Powrót olbrzymia*, Warszawa 2008, s. 66-69.

³ Y. Pines, *The Everlasting Empire. The Political Culture of Ancient China and Its Imperial Legacy*, New Jersey 2012, s. 1.

od 1046 r. p.n.e. Niziną Chińską władali królowie (*wang*) z dynastii Zhou. Rządy tej dynastii istotnie wpłynęły na kształt cywilizacji chińskiej np. zdobywając władzę – odebrali ją rządzącej wcześniej dynastii Shang – odwołali się do koncepcji tzw. Mandatu Niebios (*tianming*)⁴. Jest to koncepcja legitymizująca dochodzenie do władzy kolejnych dynastii oraz tłumacząca ich upadek⁵. Zgodnie z tą teorią władca był mandatariuszem Niebios na ziemi i w sytuacji, gdy rządził w zły sposób, Niebo odbierało mandat i w rezultacie dynastia musiała upaść⁶. W kolejnych stuleciach pozycja królów z dynastii Zhou zaczęła słabnąć. Lokalni możnowładcy stopniowo czuli się bardziej związani z terytoriami, którymi zarządzali, aniżeli monarchą w stolicy⁷. Począwszy od VIII w. p.n.e. następowały w królestwie jednocześnie stopniowy upadek autorytetu tronu oraz polityczna emancypacja lokalnej arystokracji. Domena chińska pogrążyła się w trwającym kilka wieków chaosie wewnętrznym. Ów dramatyczny okres wojen domowych historiografia chińska określiła mianem epok *Wiosen i Jesieni* (722-481 p.n.e.) oraz *Walczących Królestw* (481-221 p.n.e.). Wielkie rody tworzyły własne silne domeny. Już w VIII w. p.n.e. zaczęły one uzurpować sobie tytuł królewski⁸. Ambitni arystokraci toczyli ze sobą wojny o dominację w ramach domeny chińskiej. Finalnie zwycięsko z tej rywalizacji wyszło położone na zachodnich krańcach świata chińskiego państwo Qin. Podbiło ono w 221 r. p.n.e. ostatnie niezależne królestwa, zaś jego władca (król Zheng) ogłosił się cesarzem.

W kategoriach politycznych te kilkaset lat było dla Chin okresem dramatycznym. Niemniej turbulencjom politycznym towarzyszyło gwałtowne przebudzenie intelektualne. Chaotyczna i niebezpieczna sytuacja przyczyniła się do pojawienia się na arenie dziejów wielu wybitnych umysłów. Żyjący wówczas filozofowie zastanawiali się nad wieloma zagadnieniami m.in. z obszaru etyki, polityki, czy ontologii. Rozmyślali np. nad kwestią ponownego zjednoczenia domeny chińskiej, czy tego jak powinno być urządzone dobrze funkcjonujące państwo. W tych burzliwych czasach rozwinęła się klasyczna chińska filozofia – powstały kluczowe szkoły myśli. Chińska tradycyjna historiografia mówi o powstaniu wówczas *100 Szkół Myśli*. W rzeczywistości nie rozwinęło się ich tak wiele, ale były to czasy niezmiernie płodne intelektualnie. Mieczysław J. Kunstler wymienia łącznie 11 szkół filozoficznych: Ying i Yang, konfucjanistów/ruistów, legistów, motistów, logistów, taoistów, dyplomatów, eklektyków, rolników, pisarzy oraz wojskowych⁹. Kilka z nich wywarło bardzo znaczący wpływ na życie społeczno-polityczne Chin.

⁴ W.S. Morton, Ch. M. Lewis, *Chiny. Historia i kultura*, Kraków 2007, s. 26.

⁵ E. Kajdański, *Chiny. Leksykon*, Warszawa 2005, s. 146.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Ch. O. Hucker, *China's Imperial Past. An Introduction to Chinese History and Culture*, Stanfrod 1975, s. 33.

⁸ M.J. Kunstler, *Pierwsze wieki cesarstwa chińskiego*, Warszawa 2007, s. 25.

⁹ Idem, *Dzieje kultury chińskiej*, Warszawa 2008, s. 72-73.

Szczególnie dotyczy to konfucjanizmu (*Ru Jiao*). Konfucjusz (a także Mencjusz i Xunzi, czyli najważniejsi kontynuatorzy jego dziedzictwa) widział szansę na naprawienie otaczającego świata w powrocie do tradycyjnej moralności i obyczajów. Konfucjaniści uważali, iż przeszłość i stare wartości stanowią nadal istotny punkt odniesienia dla współczesnych. Dla akolitów tej doktryny czasy wczesnej i środkowej zachodniej dynastii Zhou odznaczały się wieloma elementami, które wciąż należało naśladować¹⁰. Zdaniem Konfucjusza i jego następców powinno się dążyć do zachowania najlepszych elementów dawnego porządku. Filozof przekształcił feudalistyczny i rytualistyczny system pojęciowy w zbiór pojęć moralnych i estetycznych¹¹. Konfucjusz postulował zastąpienie szlachectwa o charakterze rodowym, szlachectwem postawy moralnej¹². Zwolennicy doktryny konfucjańskiej podzielili społeczeństwo na dwie kategorie, które wynikały ze zdobytego wykształcenia i osiągniętego poziomu moralności. Na pierwszą z nich składali się tzw. *Junzi* (co można przetłumaczyć jako gentelmen), zaś na drugą *Xiaoren*, czyli prostacy. Konfucjański system etyczny opiera się na szeregu pojęć z których najważniejszą jest *ren* – co można przetłumaczyć jako życzliwość, altruizm¹³. Konfucjaniści poświęcili wiele miejsca zagadnieniu bycia cnotliwym władcą. Polityka u konfucjanistów jest nierozzerwalnie złączona z etyką. Jak pisał Konfucjusz: *Rządzenie jest czynieniem tego co właściwe*¹⁴. Dobry monarcha otacza się cnotliwymi urzędnikami¹⁵. Powinni zdobywać swoje stanowiska w wyniku osiągnięcia doskonałości, a nie z racji pochodzenia¹⁶.

Inne spojrzenie na kwestię rozwiązania bolączek trapiących Chiny u schyłku dynastii Zhou reprezentowała szkoła taoistyczna (*Dao Jiao*). Jej najważniejsi przedstawiciele – m.in. Laozi oraz Zhuangzi – głosili pochwałę indywidualizmu, spontaniczności oraz zachęcali do życia zgodnego z naturą¹⁷. Dla taoistycznych myślicieli bardzo duże znaczenie miały dwa pojęcia. Pierwszym z nich jest *ziran*, co można przetłumaczyć jako „naturalność”¹⁸. Taoiści zachęcali do poszukiwania najlepszych sposobów życia w świecie poprzez zespolenie się z kosmicznym rytmem¹⁹. Bardzo istotnym dla filozofii taoistycznej pojęciem jest *wu-wei*, czyli „nie-

¹⁰ D. Zhao, *The confucian-legalist state. A new theory of chinese history*, Oxford 2015, s. 179.

¹¹ K. Seitz, *op.cit.*, s. 40.

¹² *Ibidem*.

¹³ D. Sommer, *Ren*, [w:] *RoutledgeCurzon encyclopedia of Confucianism. Volume 2*, red. Yao Xinzhong, Nowy Jork 2013, s. 498.

¹⁴ S.H. Tan, *Confucian politics*, [w:] *RoutledgeCurzon encyclopedia of Confucianism. Volume 1*, red. Yao Xinzhong, Nowy Jork 2013, s. 95.

¹⁵ M.J. Kunstler, *Sprawa Konfucjusza*, Warszawa 1983, s. 129.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Ch. O. Hucker, *op.cit.*, s. 90.

¹⁸ L. Kohn, *Taoizm. Wprowadzenie*, Kraków 2012, s. 30.

¹⁹ *Ibidem*, s. 31.

działanie”²⁰. W kluczowej dla taoizmu księdze *Daodejiaŋ* możemy przeczytać: *Kto działa – upadnie (...) Dlatego człowiek mądry nie podejmuje działań – nie upada (...)*²¹. Zdaniem myślicieli taoistycznych dobry monarcha sprawuje rządy poprzez zasadę *wuwei erzhi* – jak najmniejszą ingerencję w życie społeczne²².

Pewną rolę w rozwoju życia społeczno-politycznego dawnych Chin odegrała także założona przez Mo Di (479-381 r. p.n.e.) szkoła motistów (*Mo Jiao*). Szkoła ta propagowała wzorce bliskiej ludowi władzy unikającej luksusów. Ideałem Mo Di był władca wykonujący prace w polu razem ze swymi poddanymi. Motiści krzewili także idee walki z wszelkimi krzywdzicielami oraz przemocą. Przedstawiciele tego nurtu potępiając wojny stali się zarazem wybitnymi ekspertami w dziedzinie budowy fortyfikacji obronnych²³.

W ten sposób, pokrótce, prezentowały się kluczowe propozycje konfucjanistów i taoistów. Przedstawiciele kształtującej się od II poł. IV w. p.n.e. szkoły legistycznej proponowali rozwiązania jeszcze inne, aniżeli konfucjaniści i taoiści²⁴.

Korzenie filozofii legistycznej

Doktryna legizmu – po chińsku *Fa Jiao*, co można przetłumaczyć na polski jako „szkoła praw” – była trzecią najistotniejszą szkołą, której przedstawiciele oddawali się refleksji nad polityką, jaka wykształciła się w Chinach w turbulentnych czasach schyłku dynastii Zhou.

Na samym początku wypada zaznaczyć, że w wypadku legizmu niektórzy badacze chińskiej myśli politycznej mają dylemat, czy można go w ogóle określić jako wyraźnie wyodrębnioną szkołę. Wskazują, iż nie istniała tutaj (tak jak to miało miejsce w wypadku konfucjanistów i taoistów) konkretna grupa akolitów skupiona wokół mistrza i wspólnych praktyk²⁵. Sam termin *Fa Jiao* został stworzony przez doksografów dynastii Han (206 p.n.e. – 220 n.e.) w odniesieniu do różnych tekstów sprzed zjednoczenia domeny chińskiej przez państwo Qin²⁶. Kim Youngmin, koreański politolog, w swej książce *A History of Chinese Political Thought* (Cambridge 2019), opisując kluczowych myślicieli wiązanych z tą doktryną nawet nie używa terminu „legizm”. Niemniej większość ekspertów

²⁰ Ch. O. Hucker, *op.cit.*, s. 90.

²¹ L. Kohn, *op.cit.*, s. 30.

²² D. Zhao, *op.cit.*, s. 184.

²³ K. Gawlikowski, *Chińskie metamorfozy. Cywilizacja konfucjańska a cywilizacja zachodnia*, Warszawa 2022, s. 152.

²⁴ M. Kuczyński, *Dzieje starożytnych Chin. Kroniki pierwszych dynastii*, Warszawa 2018, s. 289.

²⁵ M. Stępień, *Spór konfucjanistów z legistami w kręgu chińskiej kultury prawnej*, Kraków 2013, s. 55.

²⁶ B.I. Schwartz, *Starożytna myśl chińska*, Kraków 2009, s. 329.

skłania się jednak ku stanowisku, że można w tym wypadku mówić o istnieniu oddzielnej doktryny. Przykładowo Herrle Creel zauważa wspólne założenia, cele i stosowane koncepcje, a także wzajemne wpływy występujące pomiędzy najważniejszymi reprezentantami legizmu²⁷. W niniejszej pracy sympatyzujemy z tym podejściem.

Korzeni doktryny legistycznej należy dostrzegać w chaotycznych czasach przypadających na epoki *Wiosen i Jesieni* oraz *Walczących Królestw*. Wielkie rody arystokratyczne wyemancypowały się spod władzy dynastii Zhou, zbudowały własne silne domeny i rywalizowały zbrojnie ze sobą o panowanie nad Niziną Chińską. Długotrwałe wojny wpływały długofalowo na ich sytuację na wielu płaszczyznach. Przykładowo, na królewskich i książęcych dworach pojawili się wówczas tzw. *shih*. Byli to ludzie wywodzący się zazwyczaj z niższej szlachty, którzy z racji wykształcenia oraz posiadanych umiejętności pełnili różnorakie specjalistyczne funkcje w administracji cywilnej oraz wojskowej²⁸. Państwa rywalizujące o panowanie nad domeną chińską były zmuszone doświadczyć reform w bardzo wielu dziedzinach m.in. ustroju politycznego, kwestii wojskowych, czy gospodarczych. Sytuacja, w której się znalazły w pełni wpisywała się w maksymę *Wojna tworzyła państwa, a państwa toczyły wojnę*. Monarchowie i wspierający ich urzędnicy stanęli przed koniecznością przekształcenia państw, którymi kierowali w podmioty lepiej przygotowane na wszechobecną rywalizację militarną.

Kluczowi kreatorzy doktryny legistycznej stworzyli „produkt”, który spotkał się w chaotycznych czasach wojen domowych ze znacznym popytem. Wynikało to z tego, iż myśl legistyczna bardzo wpisywała się w zapotrzebowanie wielu ważnych aktorów kształtujących ówczesne wydarzenia polityczne. Szczególnie warto w tym miejscu zaznaczyć, iż istotną cechą legizmu jest jego praktyczny charakter. Wielu czołowych przedstawicieli tego kierunku było zarazem czynnymi politykami, odgrywającymi kluczową rolę w życiu swoich państw i mającymi często wpływ na historię Chin. Uważany za prekursora doktryny Guan Zhong żył w VII w. p.n.e. i pełnił rolę głównego doradcy na dworze państwa Qi²⁹. Jego reformy uczyniły państwo Qi jednym z najsilniejszych w ówczesnej domenie chińskiej, a swoje przemyślenia na temat polityki spisał w ramach dzieła *Guanzi*³⁰. Kanclerz Li Kui wprowadził rozwiązania legistyczne w państwie Wei w IV w. p.n.e.³¹. Shen Buhai (395-337 p.n.e.) był kanclerzem w państwie Han³². Szczególnie ważną rolę pośród wybitnych myślicieli legistycznych i zarazem praktyków życia politycznego odegrał Shang Yang (390-338 p.n.e.). Pełnił funkcję kanclerza w państwie Qin,

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ J. Gernet, *A History of Chinese Civilization*, Cambridge 1983, s. 64.

²⁹ Ch. O. Hucker, *op.cit.*, s. 92.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ M. Kuczyński, *op.cit.*, s. 289.

³² M. Stępień, *op.cit.*, s. 57.

zaś reformy, które wprowadził w tym państwie położyły fundamenty pod przyszłą potęgę tego kraju. Swoje rozważania miał spisać w ramach pracy *Shang-chun Shi* (*Zapiski Lorda Shanga*)³³. Han Feizi (zmarł w 233 r. p.n.e.) był członkiem rodziny panującej w państwie Han, a swoje przemyślenia o sprawach politycznych zawarł w pracach pod swoim imieniem³⁴. Korowód wybitnych urzędników-legistów wieńczy Li Si (280-208 p.n.e.). Był kanclerzem państwa Qin w czasach króla Zhen-ga (późniejszego pierwszego cesarza). Wspierał swego monarchę w działaniach mających na celu unifikację domeny chińskiej i tym samym walczył o stworzenie podwalin pod architekturę polityczną cesarstwa.

Myśl polityczna legistów dawała elitom politycznym państw domeny chińskiej skuteczne narzędzia do prowadzenia rywalizacji. Prof. Zhao Dingxing zauważył, że w centrum rozważań myślicieli legistycznych znajdowały się głównie metody zbudowania silnego i efektywnego państwa³⁵. W tym celu legiści opowiadali się m.in. za likwidacją pozostałości struktury feudalnej – w tym przede wszystkim przywilejów przysługujących szlachcie. Ich zdaniem społeczeństwo powinno być równe wobec prawa³⁶. Państwo takie powinno dysponować potencjałem zdolnym do prowadzenia militarnej ekspansji³⁷. Zdaniem profesora legizm można określić mianem „ideologii wojny”³⁸. Posługując się legistycznym *know-how* królestwo Qin zjednoczyło obszar Niziny Chińskiej i stworzyło cesarstwo, pierwszy scentralizowany podmiot w dziejach Państwa Środka. Legiści wywarli w ten sposób znaczny wpływ na konstrukcję polityczną dawnych Chin. Zdaniem licznych komentatorów legizm w istotnej mierze zaciążył na autokratycznym obliczu tradycyjnego systemu politycznego Państwa Środka. Su Dongpo, żyjący w XI w. jeden z najwybitniejszych chińskich poetów, pisał w następujących bardzo krytycznych słowach o Shang Yangu: *Imię Gongsun Yanga jest na świecie podobne do śladu pozostawionego przez muchę. Mówienie o nim kala usta i język, pisanie o nim kazi papier. Gdyby świat zastosował się do jego rad, upadek państwa, nędza ludu, rozkład rodziny i śmierć nastąpiłyby jedne po drugich*³⁹.

³³ Ch. O. Hucker, *op.cit.*, s. 93.

³⁴ M. Dillon, *Dictionary of Chinese History*, New York 2013, s. 78.

³⁵ D. Zhao, *op.cit.*, s. 185.

³⁶ Y. Kim, *A History of Chinese Political Thought*, Cambridge 2018, s. 59.

³⁷ D. Zhao, *op.cit.*, s. 185.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ M.J. Kunstler, *Pierwsze wieki...*, s. 32.

Główne elementy myśli politycznej legistów

Chińskie szkoły filozoficzne w poszukiwaniu recept na naprawienie otaczającej ich rzeczywistości nierzadko sięgały do wzorców i ideałów z przeszłości. W obyczajach przodków dostrzegano narzędzi mogących pomóc w zapanowaniu nad wszechobecnym chaosem i niestabilnością polityczną. Dla Konfucjusza autorytetami byli król Wen oraz książę Zhou (założyciele dynastii Zhou), zaś Mencjusz widział ich w postaciach legendarnych władców Yao i Shuna⁴⁰. Taoiści sięgali po pradawne przykłady mitycznych herosów Fu Xi i Shen Nonga⁴¹. Natomiast legiści spoglądali na to zagadnienie zupełnie inaczej. Przedstawiciele tego kierunku w myśli politycznej nie idealizowali przeszłości – w najlepszym wypadku mieli do niej stosunek ambiwalentny. Stosunek legistów do zagadnienia roli przeszłości bardzo jasno przedstawił Han Fei. Myśliciel uważał, że historii nie można postrzegać w kategoriach rozwoju, bądź degeneracji, ale stale zmieniającego się środowiska, do którego po prostu należy się dostosować⁴². Filozof zwrócił uwagę, iż kiedyś ludzi było niewiele, a zasobów wiele, dlatego ludzie nie walczyli ze sobą. Lecz dzisiaj ludzie uważają, że pięcioro dzieci to niedużo, a każde z tych dzieci znów ma pięcioro dzieci. Dziadek jeszcze za życia może więc mieć dwadzieścioro pięcioro wnucząt. Ludzi jest zatem dużo, a zasobów mało, pracować trzeba ciężko, a korzyści z pracy są nikłe. Ludzie więc walczą ze sobą⁴³.

Dla chińskich szkół filozoficznych bardzo istotne znaczenie ma zagadnienie etyki. Szczególnie wielką rolę odgrywała ona dla konfucjanistów. Co więcej – polityka łączyła się u nich nierozdzielnie z moralnością. Jak pisał Konfucjusz: *Rządzenie jest czynieniem tego co właściwe*⁴⁴. Natomiast myśliciele legistyczni w niewielkim stopniu interesowali się kwestią moralności⁴⁵. Jak pisał Han Feizi: *Zdolny władca potrzebuje do kontrolowania swych podwładnych jedynie dwóch rzeczy: kary i cnoty... Czym jest kara i cnota? Uważam, że kara polega na zadawaniu śmierci, zaś cnota polega na nagradzaniu*⁴⁶.

Legiści uważali, że w celu odpowiedniego rządzenia państwem należy posługiwać się trzema metodami. Do tych metod zaliczali: *fa* (prawo), *shi* (autorytet władzy) oraz *shu* (techniki kontrolowania administracji)⁴⁷.

Bardzo ważnym zagadnieniem dla myślicieli legistycznych było *shi*, czyli kwestia autorytetu władzy. Poglądy legistów oraz ich praktyka rządzenia zmierzały

⁴⁰ Y. Feng, *Krótką historia filozofii chińskiej*, Warszawa 2001, s. 181.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² Y. Kim, *op.cit.*, s. 59.

⁴³ Y. Feng, *op.cit.*, s. 182.

⁴⁴ S.H. Tan, *op.cit.*, s. 95.

⁴⁵ D. Zhao, *op.cit.*, s. 185.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ Y. Kim, *op.cit.*, s. 59.

ku wzmocnieniu autorytetu władcy oraz państwa. Koncepcja ta składała z dwóch elementów. Pierwszym z nich było dążenie do budowy merytokratycznego aparatu urzędniczego⁴⁸. Han Feizi pisał: *W uporządkowanym kraju ministrowie pełnią swoje funkcje dzięki swoim zasługom dla państwa, otrzymują stanowiska przez okazanie kompetencji na urządzie, wykonują swoje obowiązki w zgodzie z regulami*⁴⁹. W państwie Qin zniesiono resztki systemu feudalnego. Kanclerz Shang Yang odebrał szlachcie większość przywilejów. Dominacja w życiu politycznym przedstawiceli warstw uprzywilejowanych w wyniku odpowiedniego urodzenia została zastąpiona przez kluczową rolę pochodzącej z egzaminów biurokracji⁵⁰. Drugi element dotyczył władcy – jego pozycji na scenie państwowej. Han Feizi przestrzegał monarchów przed licznymi zagrożeniami: *Istnieje pięć zagrożeń dla władcy: pierwsze – gdy ministrowie blokują jego działania, drugie – gdy ministrowie kontrolują zasoby, trzecie – gdy ministrowie uzurpują sobie prawo wydawania rozkazów, czwarte – gdy ministrowie mają możliwość rozdawania łask, piąte – gdy ministrowie mają możliwość awansowania innych. (...) Wszystkie te działania to wyłączne prerogatywy władcy i ministrom nie wolno mieć do nich dostępu*⁵¹. W państwie Qin wprowadzono daleko idący projekt centralizacyjny. Ponadto państwo podzielono na trzydzieści jeden prowincji⁵². Jej zarządców kontrolował i odwoływał władca⁵³. Byli odpowiedzialni wyłącznie przed nim⁵⁴. W rezultacie legiści położyli mocne fundamenty pod tradycję absolutnej władzy monarszej w Chinach.

W celu wzmocnienia autorytetu władzy są potrzebne praktyczne narzędzia. Z tego powodu myśliciele zaliczani w obręb szkoły legistów bardzo duże znaczenie przypisywali prawu. Z resztą pod tym względem wyróżniali się na tle innych szkół filozoficznych. Podejście konfucjanistów do roli prawa w państwie jest wielowymiarowe⁵⁵. Doceniali oni doniosłe znaczenie kodeksów prawnych w zarządzaniu państwem, ale jednocześnie uważali, iż prawo nigdy nie jest w działaniu samodzielne: pozostaje zawsze uzależnione od innych, bardziej subtelnych narzędzi⁵⁶. Tymi narzędziami zdaniem Konfucjusza i kontynuatorów jego myśli miały być m.in. *li* (etykieta) oraz moralność. Stosunek legistów do prawa był zdecydowanie mniej zniuansowany. Prawo wedle rozważań legistów nie ma pochodzenia

⁴⁸ D. Zhao, *op.cit.*, s. 186.

⁴⁹ *O sztuce rządzenia według Mozi, Mengzi, Xunzi, Han Feizi*, Warszawa 2016, s. 203-205.

⁵⁰ M. Kuczyński, *op.cit.*, s. 293.

⁵¹ *O sztuce...*, s. 185-187.

⁵² M. Kuczyński, *op.cit.*, s. 293.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ Dawniej można było dość często spotkać się z opinią o wręcz antyprawnym charakterze filozofii konfucjańskiej. Feng Youlan stał na stanowisku, że konfucjaniści preferowali rządzenie za pomocą *li* (etykieta) i moralności, a nie za pomocą prawa i kar. Por. Y. Feng, *op.cit.*, s. 188.

⁵⁶ M. Stępień, *op.cit.*, s. 175.

nadprzyrodzonego, ani nie wywodziło swych początków ze świata natury⁵⁷. Jest ono wytworem czysto ludzkim⁵⁸. Jak stwierdził Han Feizi: *Prawo to jest to, co jest zapisane w księgach, ustanowione w urzędach i ogłoszone wśród ludu*⁵⁹. Stanowienie prawa powinno wychodzić wyłącznie od absolutnego władcy⁶⁰. Prawo odgrywało w politycznych projektach legistów bardzo istotną rolę, jednakże zarazem nie powinno postrzegać w ich koncepcjach czegoś na wzór znanej współcześnie *rule of law*. Wedle legistów prawo miało służyć kontrolowaniu społeczeństwa oraz wzmocnieniu potencjału państwa⁶¹. Promowane przez legistów prawo nie stroniło od przemocy. Zdaniem Han Feizi monarcha winien wręcz trzymać w swym ręku *trzonki życia i śmierci* – czyli stosować karę śmierci, jeśli wymagała tego polityka państwa⁶².

Przedstawiciele biurokracji łączeni z myślą legistyczną odegrali istotną rolę w rozwoju i upowszechnieniu kodeksów prawnych w państwach domeny chińskiej. Już reformy prowadzone przez prekursora legizmu Gongsun Qiao w państwie Jin w pierwszej połowie VI w. p.n.e. w znacznym stopniu opierały się na spisaniu wcześniej opierającego się na tradycji ustnej prawa⁶³. Motyw ten był kopiowany w szeregu krajów starożytnej domeny chińskiej. Proces narzucania społeczeństwu drakońskiego prawa osiągnął szczególne powodzenie w państwie Qin. Wspominany wielokrotnie kanclerz Shang Yang po 350 r. p.n.e. zaimplementował w tym państwie daleko idące reformy w tej dziedzinie. Wdrożone przez kanclerza ustawodawstwo karało niezwykle surowo nawet najmniejsze i najbardziej błahе przestępstwa⁶⁴. Wprowadzono również odpowiedzialność zbiorową. Ludność została podzielona na grupy skupiające od 5 do 10 rodzin⁶⁵. Jeśli jedna osoba popełniła przestępstwo, to cała grupa podlegała karze⁶⁶. Prawo w państwie Qin było także – pomijając władcę i niewolników – równe dla wszystkich⁶⁷. Szlachciców, którzy dopuścili się przestępstw karano w identyczny sposób, jak zwykłych poddanych⁶⁸. W celu lepszego kontrolowania populacji wprowadzono również specjalne pozwolenia na (zarówno wewnętrzne, jak i zagraniczne) podróże⁶⁹.

---

⁵⁷ Ch. O. Hucker, *op.cit.*, s. 94.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ Y. Feng, *op.cit.*, s. 183.

⁶⁰ M.J. Kunstler, *Pierwsze wieki...*, s. 29.

⁶¹ Y. Kim, *op.cit.*, s. 59.

⁶² B.I. Schwartz, *op.cit.*, s. 346.

⁶³ M. Kuczyński, *op.cit.*, s. 289.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 294.

⁶⁵ D. Zhao, *op.cit.*, s. 196.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ M. Kuczyński, *op.cit.*, s. 294.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ *Ibidem*, s. 295.

Ostatnią metodą propagowaną przez legistów celem skutecznego zarządzania państwem było *shu*, czyli zbiór technik służących kontroli administracji. Szczegółne znaczenie temu zagadnieniu przypisywał Shen Buhai (400-337 p.n.e.), kanclerz państwa Han. Zalecał on monarchom poddawanie urzędników drobiazgowym kontrolom oraz dążenie do daleko idącej ich specjalizacji, aby żaden z nich nie mógł osiągnąć niezależności od władcy⁷⁰. Kanclerz państwa Han dostrzegł ogromne niebezpieczeństwo takiej sytuacji:

Jeśli jedna żona kontroluje męża, pozostałe popadną w nieład; jeśli jeden minister kontroluje władcę, reszta ministrów znajdzie się w cieniu. Tak jak zazdrosna żona będzie w stanie zniszczyć rodzinę; niekontrolowany minister będzie w stanie zniszczyć państwo. Dlatego światły władca dba o to, aby wszyscy jego ministrowie działali jak szprychy koła, dlatego żaden z nich nie może kontrolować władcy⁷¹.

Zwracał uwagę, że *ten kto chce zamordować władcę i przejąć jego państwo nie musi zdobywać fortyfikacji. Blokuje informacje docierające do władcy, ogranicza to co władca słyszy i w konsekwencji kontroluje jego polecenia; posiada jego poddanych i przejmuje jego państwo*⁷². Metody kontrolowania biurokracji pochwałił również Han Feizi. Myśliciel pisał:

Jeżeli władca nie chce dopuścić do zdrady, musi sprawdzać i porównywać zgodność i rzeczywistość z nazwami, zgodność słów i czynów. Ministrowie składają deklaracje, a władca zgodnie z nimi przydziela im obowiązki, wedle których ocenia ich dokonania. Jeśli dokonania pasują do obowiązków, a obowiązki do deklaracji, wówczas następuje nagroda; gdy dokonania nie pasują do obowiązków, a obowiązki nie są zgodne z deklaracją, wówczas następuje kara (...)⁷³.

Zasady takie starano się wprowadzać w życie. Prym wiodło tutaj państwo Qin. Metody kontroli administracji wprowadzone w tym kraju przez Shang Yanga przewidywały m.in. odpowiedzialność gubernatorów prowincji tylko przed władcą, a także przenoszenie ich do innych do prowincji – bądź do stolicy – aby nie związywali się zbyt głęboko z lokalnymi społecznościami⁷⁴.

Metody *fa*, *shi* i *shu* znalazły zastosowanie w architekturze politycznej różnych państw antycznej domeny chińskiej. Prym wiodł kraj Qin. Reformy przeprowadzone przez kanclerza Shang Yanga doprowadziły do powstania bardzo silnego organizmu państwowego. Jak stwierdził Han Feizi, w wyniku polityki kanclerza

⁷⁰ *Ibidem*, s. 290.

⁷¹ *The Emergence of China. From Confucius to the Empire*, Amherst 2015, s. 72.

⁷² *Ibidem*, s. 73.

⁷³ *O sztuce...*, s. 195.

⁷⁴ M. Kuczyński, *op.cit.*, s. 293.

państwo stało się bogate, a armia silna⁷⁵. W wyniku szeregu wojen Qin podporządkowało sobie kolejne obszary Niziny Chińskiej. Do 318 r. p.n.e. podbiło pięć państw na północy, a w 312 r. p.n.e. państwo Chu na południu⁷⁶. W 221 r. p.n.e. państwo Qin rządzone przez króla Zhenga – wspieranego przez legistycznego kanclerza Li Si – podbiło starożytną domenę chińską. Stary feudalny, zdecentralizowany porządek polityczny został zastąpiono scentralizowanym cesarstwem. Porządki wprowadzane wcześniej sukcesywnie w państwie Qin, stały się teraz porządkami ogólnochińskimi.

Fundament despotyzmu w Chinach?

Wraz ze zjednoczeniem antycznej domeny chińskiej przez kraj Qin, legistyczna koncepcja państwa została zaimplementowana na terenie całych Chin. Zwycięski król Zheng przyjął tytuł *huangdi*, tłumaczony jako cesarz⁷⁷. Historiografia zapamiętała go jako *Qin Shi Huangdi*, czyli Pierwszego cesarza. Wprowadzając na scenę państwową instytucję cesarza, absolutnego władcy, dynastia Qin wyznaczyła w dziejach politycznych Chin bardzo ważną cezurę. Będący w praktyce przywódcami klanu antyczni królowie zostali po 221 r. p.n.e. zastąpieni przez w teorii absolutnego władcę. Stanowiło to zupełnie nową jakość w chińskim życiu politycznym. Państwo zostało gruntownie scentralizowane. Politykę monarchy realizowali rekrutowani w oparciu o egzaminy urzędnicy. Cesarstwo zostało podzielone na 36 (a następnie 42) prowincji zwanych w sinologii komanderiami⁷⁸. Na czele komanderii stali gubernatorzy odpowiedzialni wyłącznie przed władcą. Stworzono zunifikowany system wag i miar, ujednolicono rozstaw osi wagonów oraz narzucono zestandaryzowany system pisma⁷⁹.

Legistyczne państwo dynastii Qin przeszło do historii także ze względu na swój autokratyczny i represyjny charakter. Pierwszy cesarz i jego polityczne zaplecze nie mieli oporów w zwalczaniu środowisk, które mogły zniweczyć wysiłki na rzecz budowy cesarstwa. Przykładowo nakazano przymusowo przesiedlić do stolicy przedstawicieli lokalnych elit w liczbie 120 tys. rodzin⁸⁰. Wydano również niesławny edykt o zniszczeniu nieprawomyślnej (głównie konfucjańskiej) literatury. Oporni wobec polityki państwa musieli liczyć się z poważnymi konsekwencjami:

⁷⁵ M. Stępień, *op.cit.*, s. 59.

⁷⁶ M. Dillon, *op.cit.*, s. 28.

⁷⁷ Słowo *huang* można przetłumaczyć jako „wspaniały”. Wyraz *di* jest natomiast odniesieniem do najwyższego bóstwa panteonu sinickiego z czasów dynastii Shang. Por. M.E. Lewis, *The Early Chinese Empires. Qin and Han*, Cambridge 2007, s. 52.

⁷⁸ M.J. Kunstler, *Pierwsze wieki...*, s. 38.

⁷⁹ M. Dillon, *op.cit.*, s. 28.

⁸⁰ M. Granet, *Cywilizacja chińska*, Warszawa 1995, s. 49.

w 212 r. p.n.e. 460 konfucjanistów zostało spalonych żywcem wraz z księgami⁸¹. Dynastia Qin upadła wkrótce po śmierci Pierwszego cesarza – monarcha umarł w 210 r. p.n.e. – swego twórcy. Została obalona przez chłopską rebelię z 206 r. p.n.e. Zniknęła dynastia Qin, aczkolwiek nie zniknęło zbudowane przez nią państwo. Jego szkielet instytucjonalny przetrwał – Cesarstwo Chińskie istniało rządzone przez kolejne dynastie aż do początków XX w. Dziedzictwo pierwszego cesarza zostało zachowane. W tym również jego zdecydowanie ponura część charakteryzująca się skłonnością państwa chińskiego do praktyk despotycznych i represyjnych.

W tym miejscu warto spróbować rozwikłać dylemat postawiony na początku artykułu, czyli czy to właśnie doktryna legistyczna stoi za despotycznymi elementami znajdującymi się w tradycyjnym systemie politycznym.

Nie można zaprzeczyć temu, iż u samych fundamentów filozofii legistycznej znajdujemy pochwałę dla silnej władzy monarszej, centralizacji państwa, czy również bardzo surowego prawa. Niewątpliwie są to elementy o autorytarnym charakterze. Jednakże z drugiej strony warto zauważyć, iż doktryna legizmu była jednak znacznie bardziej zróżnicowana, niż może się to początkowo wydawać. Jak zauważa Kim Yongmin, Han Feizi zwracał uwagę w swych pismach, iż wzorcowy monarcha nie jest despotą, który rządzi państwem wedle własnych kaprysów, nie licząc się z prawem oraz zasadami⁸². Celem władcy wedle Han Feizi jest dbanie o to, aby prawo było jednolite, precyzyjne oraz wprowadzane do życia społecznego w sposób przewidywalny⁸³. W rezultacie władca jest elementem państwa – niezwykle istotnym, aczkolwiek stanowiącym część znacznie bardziej rozbudowanej całości. Ponadto legiści, np. opisywani Shen Buhai, formułowali bardzo futurystyczne – uwzględniając ówczesne czasy – koncepcje specjalizacji oraz kontroli biurokracji. Nie można także zapomnieć, że poprzez niezwykle egalitarny charakter formułowanego prawa legizm stanowił doktrynę zmiany społecznej. Myśl legistyczna jest więc znacznie bardziej zniuansowana, niż mogłoby się to początkowo zdawać.

Pomimo swojej dość złożonej natury, legizm odegrał niewątpliwie ważną rolę w rozwoju despotyzmu w Chinach. Niemniej wpływ doktryny legistycznej na despotyczne elementy występujące w ustroju dawnych Chin jest w jakiejś mierze przypadkowy. Legistyczny kanclerz Shang Yang trafił na dwór państwa Qin, gdzie zrobił wielką karierę. Koncepcje legistyczne uległy pewnej transformacji w realiach kraju Qin. Państwo to znajdowało się na absolutnych peryferiach świata chińskiego. Koegzystowało z plemionami barbarzyńskimi, podlegało silnym wpływom ludów niechińskich. W państwie Qin walczone tak, aby zniszczyć przeciwnika, a nie aby wziąć go do niewoli, bądź zmusić do złożenia hołdu.

⁸¹ M.J. Kunstler, *Pierwsze wieki...*, s. 47.

⁸² Y. Kim, *op.cit.*, s. 59.

⁸³ *Ibidem*.

Branych do niewoli jeńców często mordowano. Gdy nie można było stoczyć walki z wojownikami przeciwnika, wówczas zabijano jego kobiety i porywano dzieci. O ile w państwach położonych w centrum domeny chińskiej większość wolnej ludności nie musiała iść na wojnę, tak w państwie Qin żołnierzem był praktycznie każdy⁸⁴. Mieszkańcy środkowych Chin spoglądali na mieszkańców Qin jak na półbarbarzyńców. Zetknięcie propaństwowych i centralistycznych założeń wczesnej doktryny legistycznej z dość prymitywną rzeczywistością kulturową państwa Qin poskutkowało tym, że legizm uległ pewnym zmianom. W realiach państwa Qin przyjął on znacznie bardziej despotyczny charakter. Myśliciele legistyczni działający w bardziej zaawansowanych cywilizacyjnie krajach Niziny Chińskiej nie przejawiali tak autokratycznych zapatrywań. Doktryna legistyczna zmieniała państwo Qin, ale i kraj Qin wpływał na ewolucję samej doktryny.

Myśl polityczna legistów miała dość złożony charakter. Niewątpliwie znajdują się w jej ramach elementy admirujące centralizację państwa i monarszy autokratyzm. Zarazem jednak myśliciele legistyczni przestrzegali przed despotycznymi praktykami władców, popierali społeczny egalitaryzm, budowę merytokratycznego aparatu biurokratycznego, czy rozwijali metody specjalizacji i kontroli urzędników. Legizm miał niezaprzeczalny wpływ na autokratyczny charakter ustroju dawnego cesarstwa, ale nie był w tym kontekście jedynym czynnikiem.

Abstract

Stanisław Niewiński

Legalistic political thought. The source of chinese despotism?

The article is devoted to legalistic doctrine (*Fa Jia*), one of the most important school of chinese classic political thought. Legalist thinkers apposed great emphasis on the principles of monarchical power, centralization of the state and the implementation of written law. Legalistic thought played crucial role in the creation of the empire. Legalism is today considered the basis of despotic tendencies in Chinese political life. The author of article try to prove, that the legacy of legalism in China is far more complicated and complex.

Key words: China, political thought, autoritarianism, legism, empire

---

⁸⁴ Por. M. Kuczyński, *op.cit.*

References

- Dillon, M., *Dictionary of Chinese History*, New York 2013.
- Feng, Y., *Krótką historia filozofii chińskiej*, Warszawa 2001.
- Gawlikowski, K., *Chińskie metamorfozy. Cywilizacja konfucjańska a cywilizacja zachodnia*, Warszawa 2022.
- Gernet, J., *A History of Chinese Civilization*, Cambridge 1983.
- Granet, M., *Cywilizacja chińska*, Warszawa 1995.
- Hucker, Ch. O., *China's Imperial Past. An Introduction to Chinese History and Culture*, Stanford 1975.
- Kajdański, E., *Chiny. Leksykon*, Warszawa 2005.
- Kim, Y., *A History of Chinese Political Thought*, Cambridge 2018.
- Kohn, L., *Taoizm. Wprowadzenie*, Kraków 2012.
- Kuczyński, M., *Dzieje starożytnych Chin. Kroniki pierwszych dynastii*, Warszawa 2018.
- Kunstler, M. J., *Dzieje kultury chińskiej*, Warszawa 2008.
- Kunstler, M. J., *Pierwsze wieki cesarstwa chińskiego*, Warszawa 2007.
- Kunstler, M. J., *Sprawa Konfucjusza*, Warszawa 1983.
- Moda na chińszczyznę w Polsce w XVIII wieku*, <http://www.wilanow-palac.pl>.
- Morton, W.S. & Lewis, Ch. M., *Chiny. Historia i kultura*, Kraków 2007.
- O sztuce rządzenia według Mozi, Mengzi, Xunzi, Han Feizi*, Warszawa 2016.
- Pines, Y., *The Everlasting Empire. The Political Culture of Ancient China and Its Imperial Legacy*, New Jersey 2012.
- Schwartz, B. I., *Starożytna myśl chińska*, Kraków 2009.
- Seitz, K., *Chiny. Powrót olbrzyma*, Warszawa 2008.
- Sommer, D., *Ren*, [in:] *RoutledgeCurzon Encyclopedia of Confucianism. Volume 2*, ed. Yao Xinzong, New York 2013.
- Stępień, M., *Spór konfucjanistów z legistami w kręgu chińskiej kultury prawnej*, Kraków 2013.
- Tan, H., *Confucian politics*, [in:] *RoutledgeCurzon Encyclopedia of Confucianism. Volume 1*, ed. Yao Xinzong, New York 2013.
- The Emergence of China. From Confucius to the Empire*, Amherst 2015.
- Zhao Dingxin, *The confucian-legalist state. A new theory of chinese history*, Oxford 2015.

Stanisław Niewiński – dr politologii, adiunkt w Instytucie Nauk Teologicznych Uniwersytetu Opolskiego. ORCID: 0000-0001-8229-4062